पक्षिमित्रा भवामः।

अवबोधनम्।

अ. एकवाक्येन उत्तरत।

*१. मातामही **कुत्र** प्राप्ता?

उत्तर: मातामही **भरतपुरं** प्राप्ता।

२. **किम्** अनुभूय मातामह्याः मनः न तृप्तिमायाति?

उत्तर: **रमणीयं निसर्गरूपं विविधखगैरुत्कूजितम् च** अनुभूय मातामह्याः मनः न तृप्तिमायाति।

३. मातामही **काम्** अतीव स्मरति?

उत्तर: मातामही **शिवानीम्** अतीव स्मरति।

४. केवलदेवराष्ट्रीयोद्याने **केषां** कृते भारतशासनेन विशेषव्यवस्थाः कृताः?

उत्तर: केवलदेवराष्ट्रीयोद्याने **पक्षिणां** कृते भातरशासनेन विशेषव्यवस्थाः कृता।

५. अभयारण्यस्य क्षेत्रं **कीदृशम्?**

उत्तर: अभयारण्यस्य क्षेत्रं **विस्तीर्णं वैविध्यपूर्णं च।**

६. अभयारण्ये **के** पक्षिणः बहुसंख्यया वसन्ति?

उत्तर: अभयारण्ये **वृक्षपक्षिणः, तृणपक्षिणः, जलपक्षिणः च** बहुसंख्यया वसन्ति।

७. मातामही **कदा** भरतपुरं प्राप्ता?

उत्तर: मातामही **दिनद्वयात्पूर्वम्** भरतपुरं प्राप्ता।

८. पक्षिणाम् अभयारण्यस्य **नाम किम्?**

उत्तर: पक्षिणाम् अभयारण्यस्य नाम **केवलदेवराष्ट्रीयोद्यानम्।**

९. खगै: सारङ्गागाराणि **किमर्थम्** अङ्गीकृतानि?

उत्तर: खगै: सारङ्गागाराणि **आवासार्थम्** अङ्गीकृतानि।

ब. उचितं पर्यायं चित्वा रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत।

*१. अत्र प्राप्ताहं भरतपुरं ________ प्राक्।

(द्वित्रिदिनेभ्य: / द्वित्रिदिनयो:)

उत्तर: अत्र प्राप्ताहं भरतपुरं **द्वित्रिदिनेभ्य:** प्राक्।

२. मनो न मे ________ आयाति। (तृप्ति: / तृप्तिम् / तृप्त्या)

उत्तर: मनो न मे **तृप्तिम्** आयाति।

३. ________ कृते अत्र विशेषव्यवस्था: कृता:।

(तेषां / तेभ्य: / तान्)

उत्तर: **तेषां** कृते अत्र विशेषव्यवस्था: कृता:।

४. ________ कृते विविधप्रकाराणि स्थलानि निर्मितानि।

(खगेषु / खगै: / खगानाम्)

उत्तर: **खगानां** कृते विविधप्रकाराणि स्थलानि निर्मितानि।

क. क: कं वदति? तद् लिखत।

१. 'चिरंजीविनि शिवानि, नैका आशिष:।'

उत्तर: **मातामही शिवानीं वदति ।**

२. 'वत्से, अत्र प्राप्ताहं भरतपुरम्।'

उत्तर: **मातामही शिवानीं वदति ।**

३. 'त्वां चातीव स्मरामि।'

उत्तर: **मातामही शिवानीं वदति ।**

४. 'त्वया ज्ञायते एव यदेतत् पक्षिणामभयारण्यम्।'

उत्तर: **मातामही शिवानीं वदति ।**

ङ. सत्यं वा असत्यं तद् लिखत।

१. मातामही शिवान्याः पशुप्रेम स्मरति।

उत्तर: असत्यम्।

२. केवलदेवराष्ट्रीयोद्यानं पशूनामभयारण्यम्।

उत्तर: असत्यम्।

३. भारतशासनेन पक्षिणां कृते विशेषव्यवस्थाः कृताः।

उत्तर: सत्यम्।

४. विशालं वनं द्रष्टुं द्वित्राः दिनाः पर्याप्ताः।

उत्तर: असत्यम्।

इ. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

१. मातामही शिवानीं स्मरति। यतः ________

(तस्याः पक्षिप्रेम कौतुहलञ्च सा जानाति। / सा तस्याः मातुः माता अस्ति।)

उत्तर: मातामही शिवानीं स्मरति। यतः **तस्याः पक्षिप्रेम कौतुहलञ्च सा जानाति।**

२. केवलदेवराष्ट्रीयोद्यानं द्रष्टुं द्वित्राः दिनाः न पर्याप्ताः। यतः ________

(तावदेव अवकाशः अस्ति। / अस्य क्षेत्रं विस्तीर्णम्।)

उत्तर: केवलदेवराष्ट्रीयोद्यानं द्रष्टुं द्वित्राः दिनाः न पर्याप्ताः। यतः **अस्य क्षेत्रं विस्तीर्णम्।**

३. ________ अतः विविधप्रकाराणि स्थलानि तत्र निर्मितानि।

(अभयारण्ये विपुला भूमिः आस्ति / अभयारण्ये विविधस्वरूपाणां खगाः सन्ति)

उत्तर: अभयारण्ये विविधस्वरूपाणां खगाः सन्ति अतः विविधप्रकाराणि स्थलानि तत्र निर्मितानि।

माध्यमभाषया स्वमतप्रकटनम्।

१. केवलदेवराष्ट्रीयोद्यानस्य वर्णनं माध्यमभाषया कुरुत।

उत्तर: 'पक्षिमित्राः भवामः।' या पत्ररूप पाठात सुंदर वर्णनातून भरतपूर पक्षी-अभयारण्याची माहिती दिली आहे. पक्षी हे आपल्या पर्यावरणाचे चैतन्यशील सदस्य आहेत पण मोठ्या प्रमाणातील वृक्षतोडीमुळे त्यांची संख्या कमी होत आहे. भरतपूरच्या उदाहरणावरून आपण पक्ष्यांच्या व त्यांच्या अधिवासांच्या रक्षणासाठी काय करू शकतो याची कल्पना येते.

'केवलदेव राष्ट्रीय उद्यान' हे राजस्थानमधील भरतपूर येथे आहे. हे अभयारण्य २९ कि.मी. इतके विस्तृत असून मानवनिर्मित व मानवव्यवस्थापित आहे. या अभयारण्याचे क्षेत्र विस्तीर्ण असून ते विविधतेने नटलेले आहे. यामुळे त्याचे पूर्ण अवलोकन करण्यासाठी दोन-तीन दिवसही कमीच पडतात.येथे अनेक जातींचे पक्षी पाहावयास मिळतात. येथे तृणपक्षी किंवा स्थलपक्षी आहेत; त्यांच्यासाठी कोरडी गवताळ जमीन आरक्षित केली आहे. अनेक पाणपक्षी पाण्यात विहरण्याचा आनंद लुटत असतात. त्यांच्यासाठी पाणवठ्याच्या जागा किंवा दलदलीची ठिकाणे निर्माण केली आहेत. झाडांवर राहणारे पक्षी मोठमोठ्या वृक्षांच्या आश्रयाने राहत असलेले येथे दिसतात. त्यामुळे येथे मोठ्या वृक्षांची लागवड केली आहे आणि पक्ष्यांसाठी त्यांची जोपासनाही केली आहे.

येथे मोठ्या संख्येने वृक्षपक्षी, तृणपक्षी तसेच पाणपक्षी आश्रयास येतात. विविधरंगाच्या पक्ष्यांसाठी येथे अनेक अधिवास निर्मिले आहेत. येथे पक्ष्यांच्या तीनशे सहासष्ट प्रजाती गुण्यागोविंदाने राहतात. शासनाने या राष्ट्रीय संपत्तीच्या रक्षणासाठी विशेष नियम आणि व्यवस्था केली आहे.

पृथक्करणम्।

१. अभयारण्ये केषां खगानां कृते कानि स्थलानि निर्मितानि तद् गद्यांशे चित्वा वृक्षरेखाचित्रं पूरयत।

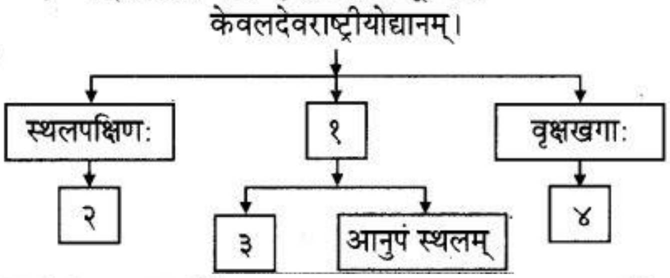

उत्तर: १. **जलविहगा:।** २. **शुष्का तृणस्थली।**
३. **जलस्थली।** ४. **महावृक्षा:।**

शब्दज्ञानम्।

अ. **गद्यांशे पर्यायवाचिशब्दं चिनुत।**

*१. वासर:, अह:, दिवस: (दिवस) = **दिन:।**
*२. तुष्टि:,सन्तुष्टि:, निवृति: (समाधान) = **तृप्ति:।**
*३. विहग:, विहङ्ग:, विहायस:, विहङ्गम: = **खग:, पक्षी।** (पक्षी)
*४. कुतुकम्, कौतुकम्, कुतूहलम् (उत्सुकता) = **कौतूहलम्।**
*५. पादप:, तरु:, भूरुह:, महीरुह: (झाड) = **वृक्ष:।**
*६. चित्तम्, चेत:, मानसम् (मन) = **मन:।**
७. आशीर्वादा:, आशीर्वचनानि, वरा: = **आशिष:।**
८. मनोहरम्, सुन्दरम् , रुचिरम् = **रमणीयम्।**
९. अरण्यम्, काननम्, विपिनम्, अटवी = **वनम्।**
१०. तोयम्, नीरम्, उदकम् (पाणी) = **जलम्।**
११. वास:, भवनम्, वसति:, निवास:, संश्रय: = **अधिवास:, आवास:।**

ब. गद्यांशे विपरितार्थकपदं चिनुत।

*१. अपर्याप्तः (अपुरे) × **पर्याप्तः।** (पुरेसे)

२. याति (जातो) × **आयाति।** (येतो)

३. विस्मरामि (विसरने) × **स्मरामि।** (आठवते)

४. गत्वा (जाऊन) × **आगत्य/आगम्य।** (येऊन)

५. दुःखेन × **सुखेन।**

क. समूहेतरं पदं चिनुत।

१. त्वया, तेषां, तव, त्वाम्

उत्तर: **तेषाम्।**

२. जलस्थली, महावृक्षाः, तृणस्थली, मरुस्थली

उत्तर: **मरुस्थली।**

३. अभयारण्यम्, विस्तीर्णम्, विशालम्, वैविध्यपूर्णम्

उत्तर: **अभयारण्यम्।**

४. तृणपक्षिणः, जलपक्षिणः, विशेषपक्षिणः, वृक्षपक्षिणः

उत्तर: **विशेषपक्षिणः।**

ड. चतुर्थपदं लिखत।

१. व्यवस्था : विशेषा :: निर्बन्धः : ______

उत्तर: व्यवस्था : विशेषा :: निर्बन्धः : **विशेषः**

२. वस् : वसन्ति :: क्रीड् : ______

उत्तर: वस् : वसन्ति :: क्रीड् : **क्रीडन्ति**

३. स्थलपक्षिण: : तृणस्थली :: जलविहगा: : ______

उत्तर: स्थलपक्षिण: : तृणस्थली :: जलविहगा: : **जलस्थली**

४. अनु + भू : अनुभूय :: आ + गम् : ______

उत्तर: अनु + भू : अनुभूय :: आ + गम् : **आगत्य**

५. निसर्गरूपम् : रमणीयम् :: वनम् : ______

उत्तर: निसर्गरूपम् : रमणीयम् :: वनम् : **विशालम्**

६. विविधस्वरूपाणाम् : खगानाम् :: विविधवर्णै: : ______

उत्तर: विविधस्वरूपाणाम् : खगानाम् :: विविधवर्णै: : **खगै:**

इ. धातुसाधित-अव्ययानां चयनम्।

१. गद्यांशे आगते पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्यये चित्वा लिखत।

उत्तर: i. अनुभूय। ii. आगत्य।

२. गद्यांशे आगतं हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययं चित्वा लिखत।

उत्तर: द्रष्टुम्।

फ. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. यतोऽस्य	=	**यत:+अस्य।**
*२. विविधखगैरुत्कूजितमनुभूय	=	**विविधखगै: + उत्कूजितम् +अनुभूय।**
३. अत्रागत्य	=	**अत्र + आगत्य।**
४. कौतूहलञ्च	=	**कौतूहलम् + च।**
५. निर्बन्धाश्च	=	**निर्बन्धा: + च।**
६. वृक्षखगानामधिवासभूता:	=	**वृक्षखगानाम् + अधिवासभूता:।**
७. जलपक्षिणोऽपि	=	**जलपक्षिण: + अपि।**

ग. सन्धिं कुरुत।

१. प्राप्ता + अहम्	=	**प्राप्ताहम्।**
२. तृप्तिम् + आयाति	=	**तृप्तिमायाति।**
३. च + अतीव	=	**चातीव।**
४. महावृक्षा: + अपि	=	**महावृक्षा अपि ।**
५. आवासार्थम् + अङ्गीकृतानि	=	**आवासार्थमङ्गीकृतानि।**

ह. विशेष्य-विशेषण – अन्विति:।

१. गद्यांशे योग्यं विशेषणं चित्वा लिखत।

i. _______ निसर्गरूपम्।

उत्तर: **रमणीयं** निसर्गरूपम्।

ii. _______ निर्बन्धा:।

उत्तर: **विशेषा:** निर्बन्धा:।

iii. _______ _______ च क्षेत्रम्।

उत्तर: **विस्तीर्णं वैविध्यपूर्णं** च क्षेत्रम्।

iv. _______ खगानाम्।

उत्तर: **विविधरूपाणां** खगानाम्।

२. रिक्तस्थाने पूरयत।

i. विविधप्रकाराणि स्थलानि।

_______ स्थलम्।

_______ स्थले।

उत्तर: विविधप्रकाराणि स्थलानि।

विविधप्रकारं स्थलम्।

विविधप्रकारे स्थले।

ii. अधिवासभूताः महावृक्षाः।

________ महावृक्षः।

________ महावृक्षौ।

उत्तर: अधिवासभूताः महावृक्षाः।

अधिवासभूतः महावृक्षः।

अधिवासभूतौ महावृक्षौ।

iii. विविधवर्णैः खगैः।

________ खगानाम्।

________ खगेषु।

उत्तर: विविधवर्णैः खगैः।

विविधवर्णानां खगानाम्।

विविधवर्णेषु खगेषु।

अवबोधनम्।

अ. एकवाक्येन उत्तरत।

*१. **कः** खगविशेषः नामशेषतां गतः?

उत्तर: सैबेरियादेशात् आगच्छन् अत्र शीततौं वसन् क्रौञ्चः इति खगविशेषः नामशेषतां गतः।

*२. पक्षिमित्रैः पक्षिणामध्ययनार्थं **किं** कृतम्?

उत्तर: पक्षिमित्रैः पक्षिणामध्ययनार्थं **वलयाङ्कनं** कृतम्।

३. **कानि** पर्यटकानां चेतांसि हरन्ति?

उत्तर: वृक्षेषु चित्रबलाकानां कुलानि कलकलं कुर्वन्ति पर्यटकानां चेतांसि हरन्ति।

४. **के** दूरतः नयनपथम् आयान्ति?

उत्तर: विविधप्रकारकाः क्रौञ्चाः तृणेषु भक्ष्यं गवेषमाणाः दूरतः नयनपथम् आयान्ति।

५. अभयारण्ये **कः** पक्षिविशेषः सविशेषं लक्ष्यते?

उत्तर: अभयारण्ये **श्वेतः चमसचञ्चूः इति** पक्षिविशेषः सविशेषं लक्ष्यते।

६. पर्यटकाः अभ्यासकाश्च अभयारण्ये **किमर्थम्** आगच्छन्ति?

उत्तर: **स्थलान्तरितान् खगान् द्रष्टुं तेषां विषये च अधिकं ज्ञातुं** पर्यटकाःअभ्यासकाश्च अभयारण्ये आगच्छन्ति।

७. चित्रबलाकानां कुलानि **केषां** चेतांसि हरन्ति?

उत्तर: चित्रबलाकानां कुलानि **पर्यटकानाम्** चेतांसि हरन्ति।

८. खगानां बहवः जातिविशेषाः **कुत्र** विहरन्तः दृश्यन्ते?

उत्तर: खगानां बहवः जातिविशेषाः **जलेषु** विहरन्तः दृश्यन्ते।

९. पक्षिणः **किमर्थं** देशान्तरादपि आयान्ति?

उत्तर: पक्षिणः **शीतवासार्थम्** देशान्तरादपि आयान्ति।

१०. लद्दाखप्रान्तात् खगाः **कदा** भरतपुरं आगत्य वसन्ति?

उत्तर: लद्दाखप्रान्तात् खगाः **हिमसमये** भरतपुरं आगत्य वसन्ति।

ब. मञ्जूषातः उचितं पर्याय चित्वा रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत।

*१. ________ खगा आगत्य हिमसमये वसन्ति।

(नैके / नैकाः/ नैकैः)

उत्तर: नैके खगा आगत्य हिमसमये वसन्ति।

*२. अन्या अपि ________ प्रजातयः रक्षणीयाः।

(काश्चन / कानिचन / केचन)

उत्तर: अन्या अपि **काश्चन** प्रजातयः रक्षणीयाः।

३. तित्तिरसदृशाः तृणपक्षिणः ________ दृश्यन्ते।

(क्रीडन् / क्रीडन्तः / क्रीडन्ति)

उत्तर: तित्तिरसदृशाः तृणपक्षिणः **क्रीडन्तः** दृश्यन्ते।

४. जलेषु खगानां बहवः जातिविशेषाः ________ दृश्यन्ते।

(विहरन्ती / विहरन्ति / विहरन्तः)

उत्तर: जलेषु खगानां बहवः जातिविशेषाः **विहरन्तः** दृश्यन्ते।

५. काश्चन प्रजातयः अधुना विशेषं ________।

(रक्षणीयाः / रक्षणीयः / रक्षणीयम्)

उत्तर: काश्चन प्रजातयः अधुना विशेषं **रक्षणीयाः।**

क. कः कं वदति? तद् लिखत।

१. 'क्रौञ्चाः नामशेषतां गताः इति तु दुःखकरं लज्जास्पदमपि।'

उत्तरः **मातामही शिवानीं वदति।**

२. 'एतत् तु दुःखकरं वत्से।'

उत्तरः **मातामही शिवानीं वदति।**

ड. सत्यं वा असत्यं तद् लिखत।

१. विविधप्रकारकाः सारिकाः तृणेषु भक्ष्यं गवेषमाणाः दूरतः नयनपथमायान्ति।

उत्तरः **असत्यम्।**

२. पक्षिणः अत्र शीतवासार्थम् आयान्ति।

उत्तरः **सत्यम्।**

३. मयूराः अधुना नामशेषतां गताः।

उत्तरः **असत्यम्।**

४. अभ्यासकाः अत्र देशविदेशेभ्यः आगच्छन्ति।

उत्तरः **सत्यम्।**

इ. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

१. सैबेरियादेशतः क्रौञ्चाः आगच्छन्ति। यतः _______

(तत्र वसन्तर्तुः अस्ति। / तत्र शीतर्तुः अस्तिः।)

उत्तरः सैबेरियादेशतः क्रौञ्चाः आगच्छन्ति। यतः **तत्र शीतर्तुः अस्तिः।**

२. तृणेषु क्रौञ्चाः दृश्यन्ते। यतः _______

(ते तत्र सुप्ताः सन्ति। / ते तत्र भक्ष्यं गवेषयन्ति।)

उत्तरः तृणेषु क्रौञ्चाः दृश्यन्ते। यतः **ते तत्र भक्ष्यं गवेषयन्ति।**

३. लद्दाखप्रान्तात् नैके खगाः अत्र आगच्छन्ति। यतः तत्र _______

(तेषां कृते आवासः न सन्ति। / हिमसमयः वर्तते।)

उत्तरः लद्दाखप्रान्तात् नैके खगाः अत्र आगच्छन्ति। यतः तत्र **हिमसमयः वर्तते।**

४. पर्यटकाः बहुसंख्यया आगच्छन्ति। यतः _______

(ते स्थलान्तरितान् खगान् द्रष्टुम् इच्छन्ति। / तेषां कार्यालये अवकाशः विद्यते।)

उत्तरः पर्यटकाः बहुसंख्यया आगच्छन्ति। यतः **ते स्थलान्तरितान् खगान् द्रष्टुम् इच्छन्ति।**

५. पक्षिणां वलयाङ्कनं कृतं वर्तन्ते। यतः _______

(ते उड्डयितुम् असमर्थाः भवेयुः। / तेषाम् अध्ययनं सुकरं भवेत्।)

उत्तरः पक्षिणां वलयाङ्कनं कृतं वर्तन्ते। यतः **तेषाम् अध्ययनं सुकरं भवेत्।**

माध्यमभाषया स्वमतप्रकटनम्।

१. त्वया दृष्टस्य अभयारण्यस्य वर्णनं माध्यमभाषया लिखत।

उत्तर: 'पक्षिमित्राः भवामः।' या पाठातून राजस्थानमधील भरतपूर येथे असणाऱ्या 'केवलदेव राष्ट्रीय उद्यानाची' माहिती मिळते. भारतात अनेक अभयारण्ये व राष्ट्रीय उद्याने आहेत.

मी मुंबई येथील अतिशय प्रसिद्ध अशा पर्यटनस्थळास भेट दिली आहे. ते ठिकाण म्हणजे 'संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान' तेथील वनसंपत्ती व प्राणिजगत देशभरातील पर्यटकांना आकर्षित करते. हे उद्यान म्हणजे अनेक दुर्मीळ होत चाललेले प्राणी, पक्षी,कीटक, फुले यांच्या प्रजातींचे आश्रयस्थानच आहे. 'कारवी' ही पुष्पवनस्पती-जी सात वर्षातून एकदाच बहरते तीही येथे पाहावयास मिळते. येथे फुलपाखरांच्या विविध प्रजाती आढळतात. त्यांतील राणी पाकोळी (ब्ल्यू मॉर्मोन) नावाचे फुलपाखरू अतिशय लक्षवेधी आहे. चितळ, तरस, साळींदर, चित्ता, हरणे इ. प्राणी तर या उद्यानात सहजपणे आढळतात.

या उद्यानाच्या अनेक आकर्षणांपैकी एक आकर्षण म्हणजे येथील 'छोटे प्राणिसंग्रहालय'. येथे पर्यटक प्राण्यांना अगदी जवळून पाहू शकतात. येथे मगर-उद्यानही आहे, जेथे आपण वेगवेगळ्या आकाराच्या सरपटणाऱ्या प्राण्यांना एकाच ठिकाणी पाहू शकतो. या

प्राण्यांच्या नैसर्गिक अधिवासांतून फिरणारी उद्यानातील 'सिंह व वाघ' सफारी आपल्याला प्राणिजीवनाचे ज्ञान देते. येथे एक छोटेखानी रेलगाडी वनस्पतीसौंदर्य व प्राणिजगताचे वैविध्य दर्शवीत पर्यटकांच्या प्रभागातून प्रवास करते. तेथे नौकानयनाचीही सुविधा उपलब्ध आहे. पर्यटक एखादी नौका भाड्याने घेऊन नौकानयनाचा आनंद लूटू शकतात. तसेच उद्यानाच्या दिशेने तोंड करून असलेले अनेक मोठे खडक व कान्हेरी लेणी प्रस्तरारोहकांना मोठी संधीच देतात.

परंतु सध्या मात्र दुर्दैवाने जागेच्या टंचाईमुळे निवाससंकुले उद्यानाच्या हद्दीस अगदी चिकटून उभी राहिली आहेत.

पृथक्करणम्।

१. अभयारण्ये के पक्षिणः दृश्यन्ते? गद्यांशे तेषां नामानि चित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत।

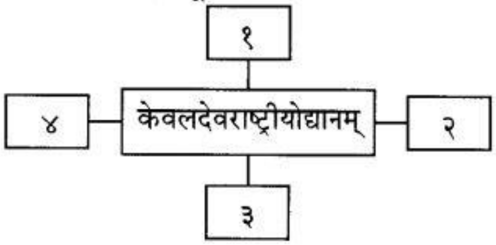

उत्तर: १. **तित्तिराः।** २. **चित्रबलाकाः।**

३. **क्रौञ्चाः।** ४. **श्वेतः चमसचञ्चूः।**

शब्दज्ञानम्।

अ. **गद्यांशे पर्यायशब्दं चिनुत।**

*१. विहगः, विहङ्गः, विहायसः, पक्षी (पक्षी) = **खगः।**

*२. शैत्यम्, शीतसमयः शीतर्तुः (थंडी) = **हिमसमयः।**

*३. छात्रः, विद्यार्थी = **अभ्यासकः।**

४. कुटुम्बानि, प्रजाः = **कुलानि।**

५. मनांसि, मानसानि, चित्तानि = **चेतांसि।**

६. खाद्यम्, भोज्यम्, अन्नम् = **भक्ष्यम्।**

७. आगच्छन्ति = **आयान्ति।**

८. रक्ष्याः, रक्षितव्याः = **रक्षणीयाः।**

ब. गद्यांशे विलोमपदं चित्वा लिखत।

*१. समीपतः × **दूरतः।**

*२. यान्ति, गच्छन्ति × **आयान्ति, आगच्छन्ति।**

*३. उष्णम् × **शीतम्।**

४. सुखकरम् × **दुःखकरम्।**

५. हन्तव्याः, नाशितव्या × **रक्षणीयाः।**

क. समूहेतरं पदं चिनुत।

i. दृश्यन्ते , आयान्ति, हरन्ति, वसन्ति

उत्तरः दृश्यन्ते।

ii. वृक्षेषु, तृणेषु, जलेषु, विशेषम्

उत्तरः विशेषम्।

iii. विहरन्तः, आगच्छन्तः, वसन्तः, आगत्य

उत्तरः आगत्य।

iv. द्रष्टुम, कृतम्, ज्ञातुम्

उत्तरः कृतम्।

v. क्रौञ्चाः, तित्तिराः, पक्षिविशेषः, चमसचञ्चूः

उत्तरः पक्षिविशेषः।

vi. खगाः, पक्षिणः, विहगाः, चित्रबलाकाः

उत्तरः चित्रबलाकाः।

ड. चतुर्थपदं लिखत।

i. जलम् : जलेषु :: तृणम् : _______

उत्तर: जलम् : जलेषु :: तृणम् : **तृणेषु**

ii. ज्ञा : ज्ञातुम् :: दृश् : _______

उत्तर: ज्ञा : ज्ञातुम् :: दृश् : **द्रष्टुम्**

iii. वस् : वसन्त: :: क्रीड् : _______

उत्तर: वस् : वसन्त: :: क्रीड् : **क्रीडन्त:**

iv. आ + गम् : आगच्छन्ति :: आ + या : _______

उत्तर: आ + गम् : आगच्छन्ति :: आ + या : **आयान्ति**

v. वि + हृ →हर् : विहरन्त: :: आ + गम्→गच्छ् : _______

उत्तर: वि + हृ →हर् : विहरन्त: :: आ + गम्→गच्छ् : **अगच्छन्त:**

vi. शीतवास : शीतवासार्थम् :: अध्ययन : _______

उत्तर: शीतवास : शीतवासार्थम् :: अध्ययन : **अध्ययनार्थम्**

vii. वन : वनानि :: कुल : _______

उत्तर: वन : वनानि :: कुल : **कुलानि**

viii. मति : मतय: :: प्रजाति : _______

उत्तर: मति : मतय: :: प्रजाति : **प्रजातय:**

ix. फलम् : फलेषु :: तृणम् : _______

उत्तर: फलम् : फलेषु :: तृणम् : **तृणेषु**

x. मनस् : मनांसि :: चेतस् : _______

उत्तर: मनस् : मनांसि :: चेतस् : **चेतांसि**

इ. धातुसाधित-अव्ययानां चयनम्।

१. गद्यांशे आगतं पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययं चित्वा लिखत।

उत्तर: आगत्य।

२. गद्यांशे आगते हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्यये चित्वा लिखत।

उत्तर: i. द्रष्टुम्। ii. ज्ञातुम्।

फ. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. काश्चन = **काः + चन।**

*२. देशान्तरादपि = **देशान्तरात् + अपि।**

३. नयनपथमायान्ति = **नयनपथम् + आयान्ति।**

४. अन्येऽपि = **अन्ये + अपि।**

५. तेषामध्ययनार्थम् = **तेषाम् + अध्ययनार्थम्।**

६. यदेतेभ्यः = **यद् + एतेभ्यः।**

ग. सन्धिं कुरुत।

१. पक्षिणः + अत्र = **पक्षिणोऽत्र।**

२. लज्जास्पदम् + अपि = **लज्जास्पदमपि।**

३. लद्दाखप्रान्तात् + अपि = **लद्दाखप्रान्तादपि।**

४. अभ्यासकाः + च = **अभ्यासकाश्च।**

५. वलयाङ्कनम् + अपि = **वलयाङ्कनमपि।**

ह. विशेष्य-विशेषण – अन्वितिः।

१. गद्यांशे विशेषणं चित्वा लिखत।

i. ________ क्रौञ्चाः।

उत्तर: **विविधप्रकारकाः** क्रौञ्चाः।

ii. ________जातीविशेषा:।

उत्तर: **बहव:** जातीविशेषा:।

iii. ________ खगान्।

उत्तर: **स्थलान्तरितान्** खगान्।

२. रिक्तस्थानं पूरयत।

i. विविधप्रकारका: क्रौञ्चा:।

विविधप्रकारकौ ________।

विविधप्रकारक: ________।

उत्तर: विविधप्रकारका: क्रौञ्चा:।

विविधप्रकारकौ **क्रौञ्चौ।**

विविधप्रकारक: **क्रौञ्च:।**

ii. स्थलान्तरितान् खगान्।

________ खगेषु।

________ खगेभ्य:

उत्तर: स्थलान्तरितान् खगान्।

स्थलान्तरितेषु खगेषु।

स्थलान्तरितेभ्य: खगेभ्य:।

अवबोधनम्।

अ. एकवाक्येन उत्तरत।

*१. धनेशाः **कुत्र** वसन्ति?

उत्तर: धनेशाः **महावृक्षकोटरे** वसन्ति।

*२. पिकाः **कुत्र** वर्तन्ते?

उत्तर: पिकाः **आम्रवृक्षे** वर्तन्ते।

३. **कस्य** गभीरस्वरः मातामह्याः कर्णयोः गुञ्जति?

उत्तर: **भारद्वाजस्य** गभीरस्वरः मातामह्याः कर्णयोः गुञ्जति।

४. हूपूपक्षिणः मस्तके **के** शोभन्ते?

उत्तर: हूपूपक्षिणः मस्तके **वर्तमानाः बर्हपुञ्जाः मुकुटम् इव** शोभन्ते।

५. अस्माभिः खगानाम् आवासाः **किमर्थं** नाशिताः?

उत्तर: अस्माभिः खगानाम् आवासाः **अस्माकम् आवासार्थं** नाशिताः।

६. **के** समूहेन अक्रीडन्?

उत्तर: **हूपूपक्षिणः** समूहेन अक्रीडन्।

७. **का:** अधुना विरलाः?

उत्तर: **सारिका:** अधुना विरलाः।

८. **कः** अद्य लघुसंख्यया एव दृश्यते?

उत्तर: **धीवरः** अद्य लघुसंख्यया एव दृश्यते।

ब. उचितं पर्यायं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत।

१. तस्य गभीरस्वरः अद्यापि मम _______ गुञ्जति।
(कर्णे / कर्णयोः / कर्णेषु)

उत्तरः तस्य गभीरस्वरः अद्यापि मम **कर्णयोः** गुञ्जति।

२. कुत्र गन्तव्यं _______ । (ते / तैः / तेषु)

उत्तरः कुत्र गन्तव्यं **तैः** ।

३. वयमेव तेषां _______ । (घातकाः / रक्षकाः /नाशकाः)

उत्तरः वयमेव तेषां **घातकाः**।

क. कः कं वदति? तद् लिखत।

१. 'जानसि वत्से, वयमेव तेषां घातकाः।'

उत्तरः **मातामही शिवानीं वदति।**

२. 'तव मातुः पितुश्च कृते मम शुभाशंसनम्।'

उत्तरः **मातामही शिवानीं वदति।**

३. 'विरमामि साम्प्रतम्'

उत्तरः **मातामही शिवानीं वदति।**

ड. सत्यं वा असत्यं लिखत।

१. पिकाः जम्बूवृक्षे वर्तन्ते।

उत्तरः **असत्यम्।**

२. काकस्य गभीरस्वरः अद्यापि मातामह्याः कर्णयोः गुञ्जति।

उत्तरः **असत्यम्।**

३. हूपूपक्षिण: राजान इव राजन्ते।

उत्तर: **सत्यम्**।

४. सततं कलहायमाना: मयूरा: अधुना विरला:।

उत्तर: **असत्यम्**।

५. वयमेव तेषां घातका:।

उत्तर: **सत्यम्**।

६. मानवैरेव तेषां रक्षणार्थम् उपाया: कर्तव्या:।

उत्तर: **सत्यम्**।

इ. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

१. अधुना बहव: खगा: लघुसंख्यया दृश्यन्ते। यत: ______
(वयमेव तेषां घातका:। / ते अन्यस्थले स्थलान्तरिता:।)

उत्तर: अधुना बहव: खगा: लघुसंख्यया दृश्यन्ते। यत: **वयमेव तेषां घातका:।**

२. ______ अस्माभि: पक्षिणाम् आवासा: नाशिता:।
(अस्माकम् आवासार्थम् /वृक्षात् फलानि प्राप्तुम्)

उत्तर: **अस्माकम् आवासार्थम्** अस्माभि: पक्षिणाम् आवासा: नाशिता:।

३. मानवैरेव पक्षिणां रक्षणार्थम् उपाया: कर्तव्या: । यत: ______
(हिंस्त्रपशव: पक्षिण: खादन्ति। / मानवानामपि रक्षणं भवेत्।)

उत्तर: मानवैरेव पक्षिणां रक्षणार्थम् उपाया: कर्तव्या: । यत: **मानवानामपि रक्षणं भवेत्।**

माध्यमभाषया स्वमतप्रकटनम्।

१. अस्माभिः खगानां रक्षणार्थं के उपायाः कर्तव्याः इत्यस्य विषये भवतां मतं माध्यमभाषया प्रकटयत।

उत्तर: 'पक्षिमित्राः भवामः।' या पत्ररूप पाठातून राजस्थानमध्ये भरतपूर येथे असणाऱ्या केवलदेव राष्ट्रीय उद्यानाविषयी माहिती मिळते. २९ कि. मी क्षेत्रफळावर पसरलेल्या या उद्यानात सर्प, मासे यांसह पक्ष्यांच्या ३६६ प्रजाती तर वनस्पतींचे ३७९ प्रकार आढळतात. हे उद्यान मानवरचित तसेच मानवव्यवस्थापित आहे. काही नामशेष होत चाललेले जीवही येथे संरक्षित केले आहेत. शासनाने याच्या रक्षणासाठी काही विशेष निर्बंध केले आहे.

वाढते शहरीकरण व जंगलतोडीमुळे पक्ष्यांच्या तसेच प्रण्यांच्या काही प्रजाती दुर्मीळ होत आहेत. जागतिक तापमान वृद्धीमुळे निसर्गाचा समतोल ढासळला आहे. अशाप्रकारे मानवाच्या विकासप्रक्रियेत पर्यावरणाचे संतुलन बिघडले आहे. हे नैसर्गिक असंतुलन अनेक पर्यावरणविषयक समस्या उभे करते. उदा. हवामानातील

बदल रहिवासी तसेच स्थलांतरित पक्ष्यांसाठी अयोग्य ठरतात. प्रदूषण वाढते. जंगलतोडीचा परिणाम म्हणून सजीवांचा विनाश होतो.

अशाप्रकारे मानवाने साधलेली प्रगती ही अनेक पक्ष्यांच्या, प्राण्यांच्या, वृक्षांच्या अधिवासांच्या अस्तित्वाचीच किंमत मोजत आहे. हे अधिवास वाचावेत यासाठी आपल्याला काही उपाय करण्याची गरज आहे. आपण जंगलतोड थांबवून वनीकरणास प्रारंभ केला पाहिजे. आपण प्रदूषण आटोक्यात आणण्याचा प्रयत्न करून सजीवांना शाश्वत पर्यावरण पुरविले पाहिजे. अन्नसाखळीत व्यत्यय न आणता आपण त्यांना अन्नपुरवठाही करू शकतो. प्लॅस्टिक सारख्या अविघटनशील पदार्थांचा वापर कमी करून आपण पर्यावरणाच्या दर्जाची होणारी हानी रोखू शकतो.

अशाप्रकारे आपण इतर सजीवांच्या अस्तित्वाचा विचार करूनच आपल्या जातीचा विकास साधला पाहिजे. यामुळे दोन्ही बाजूंनी प्रगती होईल व मानव आणि इतर सजीवसृष्टी हातात हात गुंफून विकसित होईल.

पृथक्करणम्।

१. 'कः कुत्र वर्तते?' तद् गद्यांशे चित्वा वृक्षरेखाचित्रं पूरयत।

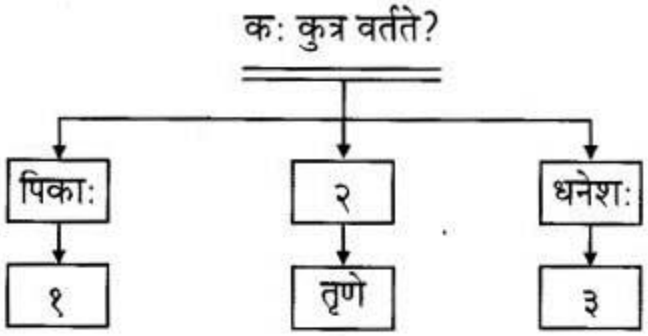

उत्तरः १. **आम्रवृक्षे।**

२. **भारद्वाजः।**

३. **महावृक्षकोटरे।**

२. मातामह्याः आवाससंकुले के खगाः आगच्छन्ति स्म? गद्यांशे चित्वा जालरेखाचित्रं पूरयत।

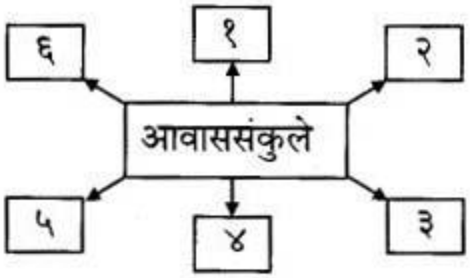

उत्तरः १. **पिकाः।** २. **भारद्वाजः।**

३. **हूपूपक्षिणः।** ४. **सारिकाः।**

५. **धनेशाः।** ६. **धीवरः।**

शब्दज्ञानम्।

अ. गद्यांशे समानार्थकपदं चिनुत।

*१. पादपः, तरूः, भूरुहः (झाड) = **वृक्षः।**

*२. सहकारः, रसालः, सुमदनः (आंब्याचे झाड) = **आम्रः।**

टीप – 'आम्र' हे पुंलिंगात असताना आम्रवृक्ष असा अर्थ होतो; तर 'आम्रम्' – नपुंसकलिंगात आंब्याचे फळ असा अर्थ होतो.

३. निवाससंकुलम्, गृहसंकुलम् = **आवाससंकुलम्।**

४. कोकिलः, परभृत्, वनप्रियः = **पिकः।**

५. ध्वनिः, रवः, शब्दः नादः = **स्वरः।**

६. श्रवणम्, श्रवः, श्रोत्रम् श्रुतिः (कान) = **कर्णः।**

७. गणः, सङ्घः, वृन्दम् (गट) = **समूहः।**

८. शिरः, उत्तमाङ्गम्, मूर्धा, शीर्षम् (डोके) = **मस्तकम्।।**

९. पिच्छम्, पिच्छकम्, स्तबकः (पीस) = **बर्हः।**

१०. किरीटः, शेखरः, उष्णीः (मुकुट) = **मुकुटम्।**

११. नृपः, भूपः, नृपालः, पार्थिवः, नरेशः = **राजा।**

१२. विराजन्ते, भान्ति = **शोभन्ते, राजन्ते।**

१३. सदैव, निरन्तरम्, अविरतम्, नित्यम् = **सततम्।**

१४. इदानीम्, सम्प्रति (अता) = **अधुना, साम्प्रतम्।**

१५. जननी, प्रसूः, जन्मदात्री, अम्बा (आई) = **माता।**

१६. जनकः, तातः, जन्मदाता (वडील) = **पिता।**

ब. गद्यांशे विलोमपदं चिनुत।

*१.	सुलभः	×	**दुर्लभः।**
*२.	रक्षकाः	×	**घातकाः।**
३.	विस्मरामि	×	**स्मरामि।**
४.	गच्छन्ति	×	**आगच्छन्ति।**
५.	दिनारम्भः	×	**दिनान्तम्।**
६.	निर्मिताः	×	**नाशिताः।**
७.	आरभे (सुरुवात करतो)	×	**विरमामि।** (थांबतो)

क. रिक्तस्थानं पूरयत।

'कर्णः' इति शब्दस्य भिन्नर्थेभ्यः योग्यं अर्थं चित्वा रिक्तस्थानं पूरयत।

(कर्णः = त्रिकोणस्य एका भुजा / श्रवणेन्द्रियः / महाभारते कुन्तेः ज्येष्ठः पुत्रः)

तस्य गभीरस्वरः अद्यापि मम कर्णयोः गुञ्जति।
एतस्मिन् वाक्ये कर्णः इत्युक्ते _______ ।

तस्य गभीरस्वरः अद्यापि मम कर्णयोः गुञ्जति।
एतस्मिन् वाक्ये कर्णः इत्युक्ते **श्रवणेन्द्रियः** ।

ड. समूहेतरपदं चिनुत।

१. उद्घाटयन्ति, आगच्छन्ति, अवर्तन्त, गुञ्जति

उत्तर: अवर्तन्त।

२. धनेशा, पिकाः, सारिकाः, वर्तमानाः

उत्तर: वर्तमानाः।

३. शोभन्ते, क्रीडन्तः, राजन्ते

उत्तर: क्रीडन्तः।

४. मस्तके, महावृक्षकोटरे, आम्रवृक्षे, तृणे

उत्तर: मस्तके।

५. भूताः, गन्तव्यम्, कर्तव्याः

उत्तर: भूताः।

इ. चतुर्थपदं लिखत।

१. स्मृ : स्मरामि :: वि + रम् : ______

उत्तर: स्मृ : स्मरामि :: वि + रम् : **विरमामि**

२. आम्रवृक्षे : पिकाः :: महावृक्षकोटरे : ______

उत्तर: आम्रवृक्षे : पिकाः :: महावृक्षकोटरे : **धनेशाः**

३. पीतकृष्णपट्टधारकाः : हूपूपक्षिणः :: कलहायमानाः : ______

उत्तर: पीतकृष्णपट्टधारकाः : हूपूपक्षिणः :: कलहायमानाः : **सारिकाः**

४. विरलाः : सारिकाः :: दुर्लभाः : ______

उत्तर: विरलाः : सारिकाः :: दुर्लभाः : **धनेशाः**

५. माता : मातुः :: पिता : ______

उत्तरः माता : मातुः :: पिता : **पितुः**

६. कियन्तोऽपि : कियन्तः +अपि ::धीवरोऽपि : ______

उत्तरः कियन्तोऽपि : कियन्तः +अपि ::धीवरोऽपि :**धीवरः + अपि**

फ. सन्धिविग्रहं कुरुत।

*१. अस्माभिस्तेषामावासाः = **अस्माभिः + तेषाम् + आवासाः।**

*२. कर्णयोर्गुञ्जति = **कर्णयोः + गुञ्जति।**

*३. धीवरोऽपि = **धीवरः + अपि।**

४. मानवैरेव = **मानवैः + एव।**

५. पितुश्च = **पितुः + च।**

ग. सन्धिं कुरुत।

१. कियन्तः + अपि = **कियन्तोऽपि।**

२. तत्र + एव = **तत्रैव।**

३. वयम् + एव = **वयमेव।**

४. अस्माकम् + आवासार्थम् = **अस्माकमावासार्थम्।**

५. तेषाम् + अपि = **तेषामपि।**

ह. विशेष्य-विशेषण – अन्वितिः।

१. रिक्तस्थानानि पूरयत।

i. रक्तपक्षः भारद्वाजः।

_______ भारद्वाजौ।

_______ भारद्वाजाः।

उत्तर: रक्तपक्षः भारद्वाजः।

रक्तपक्षौ भारद्वाजौ।

रक्तपक्षाः भारद्वाजाः।

ii. कलहायमानाः सारिकाः।

_______ सारिकाणाम्।

_______ सारिकाभ्यः।

उत्तर: कलहायमानाः सारिकाः।

कलहायमानानां सारिकाणाम्।

कलहायमानाभ्यः सारिकाभ्यः।

iii. धनेशाः दुर्लभाः।

धीवरः _______।

सारिका _______।

उत्तर: धनेशाः दुर्लभाः।

धीवरः **दुर्लभः।**

सारिका **दुर्लभा।**

सूचनानुसारं परिवर्तनं कुरुत।

*१. सारङ्गागाराः खगैः अङ्गीकृताः।

किंवा

(पाठ्यपुस्तकाच्या पुनर्मुद्रित आवृत्तीप्रमाणे)

सारङ्गागाराणि खगैः अङ्गीकृतानि।

('खगैः' इति पदस्य स्थाने 'खगाः' इति पदं प्रयुज्य लिखत।)

उत्तर: i. **सारङ्गागारान् खगाः अङ्गीकृतवन्तः।**

किंवा

ii. **सारङ्गागाराणि खगाः अङ्गीकृतवन्तः।**

स्पष्टीकरण –

i.

कर्म	कर्ता	कर्मणि-भू-धा-वि	=	कर्मणि-प्रयोगः
१	३	१		
सारङ्गागाराः	खगैः	अङ्गीकृताः।		
सारङ्गागारान्	खगाः	अङ्गीकृतवन्तः।		
२	१	१		
कर्म	कर्ता	कर्तरि-भू-धा-वि	=	कर्तरि-प्रयोगः

ii. कर्म कर्ता कर्मणि-भू-धा-वि = कर्मणि-प्रयोग:

१ ३ १

सारङ्गागाराणि खगै: अङ्गीकृतानि।

↓ ↓ ↓

सारङ्गागाराणि खगा: अङ्गीकृतवन्त:।

२ १ १

कर्म कर्ता कर्तरि-भू-धा-वि = कर्तरि-प्रयोग:

*२. पर्यटका अभ्यासकाश्च आगच्छन्ति (देशविदेश)। (योग्यं रूपं प्रयोजयत।)

उत्तर: पर्यटका अभ्यासकाश्च आगच्छन्ति **देशविदेशेभ्य:**।

*३. पक्षिणां प्रजातय: सुखेन वसन्ति क्रीडन्ति च। ('च' निष्कासयत।)

उत्तर: पक्षिणां प्रजातय: सुखेन **उषित्वा** क्रीडन्ति।

स्पष्टीकरण – एकाच कर्त्याने केलेल्या क्रिया दर्शविण्यासाठी **'त्वान्त'** अव्यय वापरतात.

वसन्ति = **'वस्'** (१ परस्मैपद) – ही पूर्वीची क्रिया आहे.

∴ वसन्ति क्रियापदाऐवजी **त्वान्त** अव्यय.

∴ **'वस्' (१ परस्मैपद) – त्वान्त = उषित्वा**

४. नैके खगा: आगत्य अत्र हिमसमये वसन्ति। (पूर्वकालवाचकं निष्कासयत।)

उत्तर: नैके खगा: **आगच्छन्ति** अत्र हिमसमये वसन्ति **च**।

स्पष्टीकरण – वाक्यातील पूर्वकालवाचक अव्यय ओळखा – आगत्य

'आगत्य' चा मूळ धातू ओळखा – आ + गम् → गच्छ् (१ परस्मैपद)

मुख्य क्रियापदाचा काळ, पुरुष व वचन लक्षात घ्या.

∴ वसन्ति = 'वस्' (१ परस्मैपद) वर्तमानकाळ तृतीय पुरुष बहुवचन.

पूर्वकालवाचकातील धातू तोच काळ, पुरुष व वचन ठेवून बदला.

∴ **'आगच्छन्ति'.**

शेवटच्या क्रियापदानंतर **'च'** अव्यय जोडा

५. मानवैः तेषां रक्षणार्थम् उपायाः कर्तव्याः। (प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत।)

उत्तर: मानवाः तेषां रक्षणार्थम् उपायान् कुर्युः। / मानवाः तेषां रक्षणार्थम् उपायान् कुर्वीरन्।

स्पष्टीकरण – कर्ता कर्म कर्मणि-विध्यर्थक-धा-वि = कर्मणि-प्रयोग:

३ १ १

मानवैः तेषां रक्षणार्थम् उपायाः कर्तव्याः।

मानवाः तेषां रक्षणार्थम् उपायान् कुर्युः / कुर्वीरन्।

१ २ १

कर्ता कर्म कर्तरि- विध्यर्थः क्रियापदम् = कर्तरि-प्रयोग:

– कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणे वापरात आहेत.
कर्तरि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणे व्याकरणात दिलेली नाहीत.

∴ प्रयोग बदलताना कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणच्या जागी विध्यर्थ (कर्तरि) क्रियापद योजावे.
बदलताना कर्त्याचे पुरुष, वचन लक्षात घ्यावे.

∴ **कर्तव्याः → कुर्युः / कुर्वीरन्** – **'कृ'** (८ उभयपद) असल्यामुळे.

६. अस्माभिः तेषामावासाः नाशिताः। (प्रयोजकं निष्कासयत।)

उत्तर: तेषामावासाः नष्टाः।

७. तित्तिरसदृशाः तृणपक्षिणः क्रीडन्तः दृश्यन्ते। (एकवचने लिखत।)

उत्तर: तित्तिरसदृशः तृणपक्षी क्रीडन् दृश्यते।

८. तेषां कृते भारतशासनेन विशेषा निर्बन्धा: कृता:। (प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत।)

उत्तर: तेषां कृते भारतशासनं विशेषान् निर्बन्धान् कृतवत्।

स्पष्टीकरण– कर्ता कर्मण: विशेषणम् कर्म कर्मणि-भू-धा-वि. = कर्मणि-प्रयोग:

३ १ १ १

तेषां कृते भारतशासनेन विशेषा निर्बन्धा: कृता:।

तेषां कृते भारतशासनं विशेषान् निर्बन्धान् कृतवत्।

१ २ २ १

कर्ता कर्मण: विशेषणम् कर्म कर्तरि-भू-धा-वि. = कर्तरि-प्रयोग:

'भारतशासनम्' हा कर्ता नपुंसकलिंगी आहे.

∴ **'कृतवत्'** हे कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण **'जगत्'** (नपुंसकलिंगी) प्रमाणे चालेल.

∴ **कृतवत् कृतवती कृतवन्ति** – प्रथमा

९. कुत्र गन्तव्यं तै:। (प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत।)

उत्तर: कुत्र गच्छेयु: ते।

स्पष्टीकरण – कर्मणि-विध्यर्थक-धा-वि. कर्ता = कर्मणि-प्रयोग:

कुत्र गन्तव्यं तै:।

कुत्र गच्छेयु: ते।

कर्तरि-विध्यर्थ:क्रियापदम् कर्ता = कर्तरि-प्रयोग:

व्याकरणात केवळ कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण आहेत. कर्तरि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण नाहीत.

∴ प्रयोग बदलताना कर्मणि विध्यर्थक धातुसाधित विशेषणाचे कर्त्याच्या पुरुष, वचनाप्रमाणे कर्तरि विध्यर्थक क्रियापद योजावे.

∴ **गन्तव्यम् → गच्छेयु: 'ते'** कर्ता तृतीय पुरुष बहुवचन कर्ता असल्याने 'गच्छेयु:'